

‘Iets ongehoords en onbereikbaars’

Over *Barabbas* van Pär Lagerkvist

door Tjerk de Reus

Inleiding

Of een roman betiteld kan worden als een ‘christelijke’ klassieker is een interessante vraag. Geldt dit ook voor de roman *Barabbas* (1950) van Pär Lagerkvist? Op het omslag van deze nieuwe uitgave van *Barabbas* prijkt de genoemde kwalificatie, als een uitdaging aan de lezer: op grond waarvan zou je deze roman ‘christelijk’ kunnen noemen? Hoe ligt dat voor andere romans waarin het christendom een belangrijke rol speelt, zoals *De broers Karamazov* van Dostojevski, *De geweldenaars* van Flannery O’Connor of *Specht en zoon* van Willem Jan Otten? Hoe kleurt je eigen levensbeschouwelijke *mindset* je oordeel? Voor je het weet, ben je beland in een discussie over essentiële vragen rond literatuur en levensbeschouwing. Die discussie valt niet met natuurwetenschappelijke precisie te beslissen, maar dat is eigenlijk altijd het geval in het grensgebied van levensbeschouwing en kunst. Het kan in elk geval geen reden zijn om de benaming ‘christelijke’ klassieker terzijde te leggen. Romans verschillen nu eenmaal altijd van sfeer, strekking en oriëntatie. Wie inzet op verschillen tussen

literaire teksten kan ook niet spreken van ‘modernistische romans’, van ‘de poëzie van Tachtig’ of van ‘socialistisch proza’. Bij elke roman die ‘christelijk klassiek’ of ‘christelijk geïnspireerd’ wordt genoemd, laat de vraag zich stellen wélke overtuiging zich precies presenteert en hoe die zich verhoudt tot het christendom in zijn vele varianten. Dat die vragen uiterst intrigerend zijn, lijdt geen twijfel. Het vrijmoedige gebruik van de benaming ‘christelijk klassiek’ legt de focus bij die vragen – dat is winst voor wie debat en opinievorming toejuicht. In *Barabbas* van Pär Lagerkvist is een bijna obsessieve betrokkenheid merkbaar op de persoon van Jezus Christus, die gedurende het verhaal eigenlijk alleen maar groter wordt. Het leidt niet tot een verlossende ommekeer bij de hoofdpersoon. Toch is er alle reden deze roman op te nemen in de reeks Christelijke Klassieken: de auteur daagt zijn lezers uit hun eigen leven te ‘lezen’ ten overstaan van de klassieke kern van het christelijk geloof: Jezus Christus als redder van de mensheid en verkondiger van goddelijke liefde. Voor Jezus’ tijdgenoot Barabbas, zoals Lagerkvist hem tekent, was dit in elk geval een vraagstuk dat hij niet kon ontwijken.

Pär Lagerkvist

Hoewel Pär Lagerkvist (1891-1974) in 1951 de Nobelprijs voor de literatuur ontving, dus kort na de verschijning van *Barabbas*, lijken zijn naam en faam bijna verdwenen uit het collectieve geheugen. Wie leest Lagerkvist nog? Het ligt voor de hand dat hij in Zweden nog altijd geldt als een grootheid, maar in Nederland lijkt hij nauwelijks meer te worden gelezen; het handjevol vertaalde titels van Lagerkvist is sporadisch verkrijgbaar op de tweedehands markt. Wie was deze Zweed, die halverwege de vorige eeuw bewierookt werd door lezers uit vele landen? Lagerkvist groeide op in Växjö in het

zuiden van Zweden. Tijdens zijn jaren op de middelbare school kreeg hij het besef schrijver te willen worden. Hij raakte onder de indruk van het socialisme, maar hij werd nooit partijganger. Dat was te danken aan zijn bespiegelende karakter, noteert Lagerkvist-vertaalster Greta Baars-Jelgersma: 'Daar Lagerkvist ook als jongeling reeds een filosofische, beschouwende natuur had en de groeiende kunstenaar in hem hem reeds meer dan voldoende strijd met zichzelf verschaftte, zette zijn belangstelling zich nimmer in rechtstreekse politieke activiteit om. Zijn sociaal en socialistisch gevoel openbaarde zich meer in belangstelling voor de zielen en zielsconflicten van zijn sujetten dan in belangstelling voor hun levensomstandigheden.'

In 1910 begint Lagerkvist met de studie letteren aan de universiteit van Uppsala. Enkele jaren later reist hij naar Frankrijk om zich in Parijs te verdiepen in moderne kunstzinnige stromingen. Hij raakt in de ban van Picasso's werk. Tot 1930 leeft Lagerkvist hoofdzakelijk in Frankrijk en Italië, daarna keert hij terug naar Zweden. Vanaf 1913 publiceert hij verhalen en poëzie, later ook toneelstukken, beschouwend werk en romans. Zijn literaire doorbraak beleeft hij met de gedichtenbundel *Angest* (*Angst*, 1916), waarin hij stem geeft aan sombere en depressieve gevoelens, samenhangend met de Europese oorlogssituatie.

Het oeuvre van Lagerkvist kan sterk existentieel genoemd worden: hij schrijft over de ervaring van zinloosheid, somberte en angst. Als zeventienjarige liet Lagerkvist het christelijke geloof, waarin hij was opgevoed, los. Zijn nieuwe levensoriëntatie, die zijn vroege werk zou domineren, wordt bepaald door atheïsme en pessimisme; zijn werk uit deze periode lijkt een voorbode van de latere Franse existentialistische literatuur. De christelijke hoop liet Lagerkvist welbewust

varen, omdat die zijn geloofwaardigheid had verloren. In 1925 noteert hij in een autobiografische publicatie: 'Nee, de nieuwe leer die je in je opnam, die schoon schip maakte met God en alle hoop, die het leven open en ruw toonde in heel zijn naaktheid, in heel zijn stelselmatige zinloosheid, die hielp beter, die had het goed met je voor. En die was immers waar. Niets iets wat je gelooft – alleen zoals het is.' In zijn latere werk zou hij de oneindige waarde van de liefde sterk op de voorgrond zetten en zich ontwikkelen tot een religieus humanist. De groeiende overtuiging dat bepaalde menselijke waarden onopgeefbaar zijn, maakte hem tot een criticus van de contemporaine Europese politiek. In diverse romans en toneelstukken toont hij een scherp oog te hebben voor het opkomende totalitairisme in nazi-Duitsland en de Sovjet Unie.

Van afgrond naar mysterie

In het werk van Lagerkvist valt een interessante levensbeschouwelijke lijn waar te nemen, waarin het christelijke geloof uiteindelijk een rol van betekenis zou krijgen. De Vlaamse letterkundige Viktor Claes heeft een reeks publicaties op zijn naam staan over Lagerkvist; hij stelde vast dat je het oeuvre van de Zweed kunt indelen in drie fases, lettend op zijn levensbeschouwelijke oriëntatie. In de eerste periode speelt de genoemde somberheid de eerste viool. In een van zijn vroege verhalen figureert bijvoorbeeld een jongeman, over wie Claes schrijft: 'Hij probeert niets anders dan de Godsgedachte volledig te doorgronden. Als men tot de kern daarvan doordringt, vindt men niets anders dan een ijskoude werkelijkheid, *ein Sein zum Tode*. Door de Godsgedachte te volgen ontdekt de jongeman dat de vlag de lading niet dekt: er zit niets onder, er is geen God. Het leven eindigt met de dood.'

Ongeveer vanaf 1920 schetst Lagerkvist ook lichte lijnen in het sombere beeld van de mens. Er blijkt niet alleen afgrond en pessimisme, maar ook hoop en vervulling mogelijk. De mens die streeft naar het goede en liefde praktiseert, in de pretentieloze eenvoud van het dagelijkse bestaan, raakt aan 'eeuwige waarden'. Er blijkt een bijna bovennatuurlijke zinnering voorhanden te zijn, die de mens een spirituele bevrediging verschaft. Met theologie of kerkleer heeft dit niets te maken; het is een intuïtie, die de mens in zich draagt en die de schrijver met zijn verbeeldingskracht opdelft en voor ogen stelt. Waar de mens aan deze diepe intuïtie gehoor geeft, komt hij tot de ervaring van de goddelijkheid van het menselijke bestaan. Rechtvaardigheid en liefde zijn 'onvergankelijke sieraden', die de mens hullen in een sacrale gloed.

Met de roman *Barabbas* zijn we in de derde fase van het schrijverschap van Lagerkvist. De auteur houdt zich nu bezig met vragen omtrent God, op een manier die duidelijk verschilt van zijn ideeën over de goddelijkheid die de mens in zichzelf ervaart. Bij dit laatste plaatst Lagerkvist nu kritische kanttekeningen, omdat hij tot de overtuiging komt dat deze immanente goddelijkheid ontoereikend is om zijn diepe innerlijke onrust te vervullen. In een gedicht uit 1953 schrijft hij:

O mens, gij bron waarin zich sterren spiegelen.
Hoe vaak stond ik niet in de diepte te kijken
en trachtte de dubbele zin van het raadsel te duiden.
Hoe vaak wou ik niet klaarheid, zekerheid
drinken uit dit onreine, diepe water,
zo geschikt om sterren op zijn oppervlak te spiegelen,
maar niet om de dorst en kwelling der ziel te lenigen.

Uw drank is muf en uw diepte is troebel
en het sterrenlicht bij u is slechts geleend (...)

De bovenaardse werkelijkheid komt nu in nadrukkelijk beeld. Lagerkvist kan er niet omheen dat hij er sterk toe aangetrokken wordt. Dit betekent niet dat hij het geloof van zijn jeugd nu als oplossing voor zijn vragen beschouwt. Hij tast, zoekt en vermoedt de oplossing van de diepe raadsels die hem kwellen in een boventijdelijke godheid. De mens is genoodzaakt het hierbij te houden, want nadere kennis van die godheid is niet voorhanden. In *De dood van Ahasverus* (1960) verwoordt hij een levensbesef waarvan je kunt vermoeden dat het ook voor hemzelf gold: 'Achter de goden, achter alles wat de wereld van het heilige vervalst en verruwt, achter alle vertekende goddelijke wezens en alle misbaksels van de menselijke verbeelding, moet er iets ongehoords bestaan dat onbereikbaar is voor ons. Achter alle heilige afval moet het heilige zelf zijn, ondanks alles.' Dat heilige fascineerde Lagerkvist, het knaagde aan hem, het elektriseerde zijn verbeeldingskracht. De roman *Barabbas* is het resultaat van zijn creatieve mijmeringen over het 'ongehoorde', dat hij als 'onbereikbaar' ervoer.

Vastgeklonken aan Jezus

Barabbas is geen roman waarin het simpelweg draait om menselijke verlangens die nu eenmaal nooit tot definitieve vervulling komen. Lagerkvist heeft de vragen rond geloof en twijfel in een listige *setting* geplaatst, zodat de zaak vanaf het begin onder spanning staat. Barabbas mag dan een vrijgelatene zijn – juist daardoor is hij een 'gevangene' geworden van Jezus. Dat laat hem niet koud; hij voelt zich aangetrokken door de gekruisigde en diens boodschap, maar koestert ook grondige twijfels. Hij ervaart weerzin bij het idee dat die ge-

kruisigde de zoon van God zou zijn. Stierf hij in plaats van zondaren? Tegelijk beseft Barabbas dat juist hij degene is voor wie dit letterlijk geldt: Jezus' kruisdood leverde hem de vrijheid op. Alleen al daarom zit hij vastgeklonken aan Jezus, zoals hij later vast zal zitten aan een medeslaaf in de kopermijnen. Tevens is hij getuige geweest van de duisternis die zich breed maakte boven Golgotha toen Jezus de geest gaf. En hij was erbij toen de steen van het graf werd gewenteld. Vooral deze laatste ervaring rangschikt hij onder de noemer van de fantasie, maar het blijft hem onrustig maken dat Jezus kennelijk meer was dan een gewoon mens – en dat de feiten die hij voor ogen zag, dit lijken te bevestigen.

In de loop van de roman krijgt de gedachtekluw die hem in de greep houdt steeds duidelijker contouren en diepere inhoud. Hij kan niets beginnen met de boodschap van liefde; die breekt stuk op zijn eigen levenservaring en herinneringen aan zijn opvoeding. Hij lijkt zichzelf over de 'hobbel' te willen duwen, als hij de naam van Jezus in zijn identiteitsplaatje gekrast wil hebben. Maar al snel blijkt dat zijn innerlijke overtuiging daarin niet meekomt. Barabbas is geobsedeerd door Jezus op een paradoxale manier; hij kan zijn weerzin niet overwinnen. Zijn innerlijke tweespalt blijkt ook aan het slot, dat zich afspeelt in Rome. Tijdens een stadsbrand veronderstelt Barabbas dat Jezus terugkeert op aarde. Hij wil plotseling meedoen, hij wil bij de volgelingen van Jezus horen, als het erop aankomt. Dit leidt tot zijn terechtstelling: een kruisiging, net als Jezus onderging. Opnieuw blijkt hier zijn lotsverbondenheid met Jezus, die echter gepaard gaat de ervaring van onoverbrugbare afstand. Tot op de laatste bladzijde blijft de spanning bestaan: de laatste woorden van Barabbas zijn identiek aan de laatste woorden van Jezus – 'Aan u geef ik mijn ziel over' – maar het was alsof Barabbas 'tegen het donker' sprak.

Lagerkvist slaagt er meesterlijk in om de dramatische spanning in deze vertelling vol te houden. Barabbas is vanaf het begin van de roman niet van zins zich te laten overtuigen en dat zal zo blijven tot op de laatste pagina. Tegelijk zit hij in een vreemd parket: hij is onontkoombaar verbonden aan de gekruisigde. Dat heeft een grote weerslag op zijn innerlijk. Hij voelt zich gedrongen om met volgelingen van Jezus in gesprek te zijn. Toch deinst hij steeds weer terug. Waarom eigenlijk? Veel christenen die hij ontmoet tonen hem hun innerlijke vrede, ze koesteren hoop, ze stralen vreugde uit omdat ze bij Jezus horen. Aan het slot van de roman spreekt Barabbas met een grijsaard, die net als hij gevangen zit en wacht op zijn executie: 'Hij zat voor zich uit te kijken met zijn kinderlijke blik en er ging een grote vrede van zijn oude gerimpelde gelaat met ingevallen wangen uit.' Barabbas registreert het, maar het overtuigt hem niet. Je krijgt het idee dat hij maar al te graag zou willen dat het hem compleet overtuigde, maar het 'gebeurt' niet, de overtuiging valt hem niet ten deel.

De vraag of zijn leven zin gehad heeft, kan Barabbas niet bevestigend beantwoorden. Misschien zit daar de crux: Barabbas heeft veel ellende gezien en hij is betrokken geraakt in misdadigheid en liederlijkheid. Het verhaal van royale goddelijke liefde valt in zijn ervaring niet te rijmen met wie hij zelf is en wat hij gezien heeft in het leven. Maar voor de romanlezer is hiermee niet de kous af, want Lagerkvist heeft Barabbas in een positie geplaatst die hem onontkoombaar verbindt met Jezus, die stierf in zijn plaats en wiens laatste woorden hij op de lippen neemt voordat hij sterft. Barabbas' ziel valt niet te peilen met alleen een 'nee' tegen Jezus, maar zeker ook niet met alleen een besmuikt 'ja'.

Tragiek en vrijheid

Lagerkvist groeide op in een piëtistisch milieu. Mogelijk spelen theologische aspecten hiervan een rol in deze roman. Je zou in Barabbas een mens kunnen zien die hoopt op een specifieke geloofservaring. Hij lijkt de innerlijke overtuiging van de christenen zelf ook te willen ervaren, maar het 'gebeurt' niet. Hij mist eenvoudigweg het vertrouwen in Jezus als Gods Zoon. Het lijkt een bijna een noodlot; zou hij een 'verdoemde' zijn? Zijn verhouding tot misdadigheid en kwaadaardigheid lijkt in die richting te wijzen, evenals zijn afkomst. Maar als er hier sprake zou zijn van een mogelijk residu van piëtistisch christendom, kun je tegelijk constateren dat het verhaal gekenmerkt wordt door een narratieve dynamiek waarin Barabbas optreedt als een levensecht mens: hij maakt keuzes, verdiept zich in de boodschap van christenen, maakt eigen afwegingen, poogt te bidden. Barabbas zit niet gevangen in het draaiboek van een gedoemde.

Tegelijk krijg je het vermoeden dat er een 'hogere noodwendigheid' in het spel is. Als Barabbas vanuit zijn innerlijke vrijheid de geloofskeuze per se zou willen maken, zou het hem dan lukken? Kán hij anders? Piëtisten of calvinisten zouden hier wellicht over 'uitverkiezing' beginnen: de klassieke formulering voor het diepe raadsel waarom de ene mens zich met vreugde tot God keert en de ander zich met ergernis afkeert, wat zich niet laat verklaren zonder besef van Gods mysterieuze gang door de geschiedenis van de mensheid. De menselijke vrijheid is een reële factor in deze roman, maar is niet de enige dimensie waarin ons bestaan zich afspeelt. Ook de oude Grieken beseften dit en spraken in hun tragedies over het noodlot of de wil van de goden. De sfeer in *Barabbas* lijkt verwant met de Griekse tragedie. Tegelijk wijst de vertelling voorbij de spanning tussen vrijheid

en noodwendigheid door de band tussen Jezus en Barabbas op de voorgrond te plaatsen. Barabbas hoort tegen wil en dank bij Jezus. Allerlei verhaalelementen onderstrepen de eenheid tussen beiden, wat een zekere identificatie oproept; geen vreemde gedachte in de christelijke theologie. Barabbas is gegrepen door Jezus, waarin de suggestie valt te beluisteren dat de paradoxale thematiek van weerzin en toenadering, van ongelof en obsessief verlangen, in zijn onoplosbaarheid het zicht opent op een verzoenende synthese – die zich aan ons begrip onttrekt. Vooral het slot van de roman wekt het vermoeden dat er meer is dan de tegenstelling tussen afkeer en toekeer, keuze en lot: Barabbas vertrouwt zijn ziel toe aan een ‘u’, die mogelijk de duisternis is, maar tegelijk verwijst naar een uitspraak van Jezus.

De Franse romanschrijver André Gide was gefascineerd door dit slot van Lagerkvists roman. Hij stelde dat de Zweedse auteur ‘(...) bewonderenswaardig geslaagd [was] in het houden van de balans op een dun koord over een donkere afgrond, tussen de werkelijke wereld en de wereld van het geloof. De slotzinnen van het boek blijven (vermoedelijk welbewust) ambigu: “Toen hij de dood voelde naderen waarvoor hij altijd zo bang was geweest, zei hij in het donker, en het was of hij daartegen sprak: ‘Aan u geef ik mijn ziel over.’” Door uitdrukking “het was of” blijft bij mij de vraag smeulen of hij, zonder het zich te realiseren, tot Christus sprak, en of de Galileëer hem uiteindelijk niet “heeft”

Bij de uitreiking van de Nobelprijs in 1951 zei Einar Löfstedt namens de Zweedse Academie tegen Lagerkvist: ‘In *Barabbas* heeft u de mens getoond – traag, onzeker, schuldbeladen, zoals de meesten van ons – half bewust de Onbekende volgden, die stierf om de mensheid te redden.’

Literatuur

Greta Baars-Jelgersma: 'Pär Lagerkvist'. Nawoord bij eerste Nederlandse vertaling van *Barabbas*, uit 1951.

Viktor Claes, 'Leven en God als kerngedachten in het werk van Pär Lagerkvist.' In: *Tijdschrift voor Skandinavistiek*, jg. 12, 1991, blz. 51-68.

André Gide, in een voorwoord bij de Amerikaanse uitgave, Chatto & Windus, 1952

Bill Jenkins, 'Barabbas in Literature and Film.' In: *Journal of Religion and Society* jrg. 11, 2009.

Einar Löfstedt, speech bij de uitreiking van de Nobelprijs, zie www.nobelprize.org.